

Kitâbiyat Book Reviews

Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri

Fuat İstemi

Ankara: Ankara Okulu, 2017, 416 sayfa.

ISBN 9786059281492

Eser, 2016 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nda, "Hadis ve Tarih Metodolojilerinin Karşılaştırılması (Hicret Rivayetleri Örneği)" adıyla hazırlanmış olan doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Gerek akademik anlamda siyer ve megâzî gerekse hadis alanında çalışanların çokça dile getirdikleri ve önemsedikleri bir meseleyi müstakil araştırma konusu olarak ele alma iddiasındaki eserin Türkiye'de bu alandaki ilk çalışmalar arasında yer aldığı söylenebilir.

İstemi, çalışma konusunu Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret yolculuğu hakkındaki rivayetler olarak belirlemiş, çalışmanın kaynaklarını *Kütüb-i Sitte* ile ilk dönem siyer ve megâzî eserleri olarak sınırlandırmıştır. Çalışmada hadis rivayetlerinin tarihî olarak sübûtunu hedef aldığını ve hadisle siyer kaynaklarında yer alan rivayetlerden birlikte yararlanabilmenin usulünü tespit etme amacıyla olduğunu belirten yazar, ayrıca hadis kaynaklarındaki rivayetlerin tashihi ve güçlendirilmesi için bir yöntem geliştirmeye ve bunun için de siyer ve megâzî kaynaklarının metodolojisiyle hadis metodolojisini mukayese ederek bir orta yol bulmaya çalıştığını söylemektedir (s. 10).

Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında hadis ve tarih ilimlerinin tarihsel gelişimlerine değinen yazar her iki ilmin birlikte şekillenip geliştiğini, hadis malzemesiyle siyer malzemesinin birlikte tedvin edildiğini, ancak kendi

usullerini ortaya koymalarının ardından birbirlerinden ayrıldıklarını iddia etmektedir (s. 20). İstemi'ye göre hadis ile siyer-megâzî ilmine dair temel ayırım, birinin ahkâma dair rivayetlerle, diğersinin ise Hz. Peygamber'in hayatına dair bütün rivayetlerle ilgilenmesi ve bunu bir zaman-mekân bağlamında aktarmayı öncelemesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte yazar tedvin edildiğini iddia ettiği hadisle siyer-megâzî literatürü arasındaki muhteva ve metot farklılığının hangi tarihte ve hangi saiklerle doğduğuna dair esaslı bir tespit ortaya koyamamıştır. Çalışmada sıkça geçen "hadis malzemesi" ya da "siyer malzemesi" gibi ifadelerle ne türden rivayetlerin kastedildiğine dair muğlaklık esasen çalışmanın başlangıcında bu literatürün çerçevesini tayin edici genel bir tanımın ve tasnifin yapılmamış olmasından kaynaklanmış görünmektedir.

Hadis ve tarih ilimlerinin doğuşu ve birbirleriyle ilişkilerine dair literatürdeki mevcut görüşleri dile getiren İstemi, bu iddiaları üç ana başlıkta toplamaktadır: Önce siyer ilmi doğmuş ve ardından hadis ilmi ortaya çıkmıştır; önce hadis ardından ise siyer-megâzî ilmi doğmuştur; her iki ilim farklı bir tarihî serüven takip ederek ayrı ayrı ortaya çıkmıştır (s. 39). Siyer ve megâzî ilminin hadis ilminden neşet ettiği görüşünü benimsediğini belirten yazar, bununla beraber bu ilimlerin muhtevasına ve usullerine işaret edici genel bir tanım ortaya koymamış olduğundan tercihini de yeterli ölçüde temellendirememiştir.

"Hadis ve Tarih İlimlerinin Metodolojileri" başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, hadis ve tarih ilimlerinin metodolojilerini amaç ve konuları, kaynakları, rivayetleri kabul şartları, rivayetleri birleştirme (*telfik*), zaman ve mekân tespitine verilen önem ve rivayetlerde olay örgüsünü benimseme gibi tespit ettiği belirli başlıklar üzerinden karşılaştırmaktadır. Birer müstakil disiplin olarak hadis ve tarihin amaç ve konuları itibarıyla birbirlerinden ayrıldıklarını belirten İstemi'ye göre hadis usulü sahih rivayeti bulmayı amaçlar ve bunun için gerekli kriterleri tespit etmekle ilgilenir. Dolayısıyla konusu râvi ve isnattır (s. 52). Tarih metodolojisinin amacı ise günümüze ulaşan geçmiş hakkındaki şahadetlerin sağlam deliller olarak kabul edilip edilemeyeceğini tespit etmektir (s. 55). Ancak yazarın tarihin usulüne ve konusuna dair dile getirdiği görüşlerin temel hareket noktası genellikle modern tarih metodolojilerine dair yaklaşımlardır. İstemi tarihe dair söz konusu iddiasını temellendirirken çalışmasına kaynaklık eden siyer ve megâzî literatürünün ortaya çıktığı dönemden çok sonraki dönemlere referansla önce Sehâvî (ö. 902/1497), Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi tarihçilerin görüşlerine, ardından da Sabri Hizmetli gibi modern araştırmacıların eserlerine atıfta bulunmaktadır.

Yazar hadisin kaynağının ilk dönemlerde şifahî gelenek olduğunu, tarihin ise yazılı ve sözlü malzemenin tamamını kapsadığını belirtir (s. 62). Ancak çalışmanın esasını teşkil edecek şekilde hadis kaynakları ile siyer kaynakları arasında doğrudan bir mukayesede bulunmamaktadır. Hatta fazla genelleme- ci bir yaklaşımla tarihçilerin eserlerine aldıkları rivayetlerde hadisçiler gibi hareket ettiklerini ve şahitliğe başvurduklarını belirtir, ancak hadisçilerin sadece güvendikleri kimselerin, tarihçilerin ise herkesin rivayetlerini aktardıklarını iddia eder (s. 66). Bu duruma örnek olarak ise yazar, yanlış bir şekilde Vâkıdî'nin (ö. 207/823) tarihçiliğini örnek göstermektedir. Oysa ki yazarın da naklettiği bölümlerde Vâkıdî, eserine hangi rivayetleri ve kimlerin rivayetlerini aldığını, bu rivayetleri kabul sürecini açıklamakta, kendisine ulaşan bütün haberleri eserine aldığını ima eden herhangi bir ifade kullanmamaktadır (s. 67). Bu noktada hadisçi ile tarihçi arasında bir mukayesede dikkat çekilmesi gereken husus, hadisçilerin şahit konusunda çok fazla titiz davrandığı, tarihçilerin ise hadisçilerden daha farklı bir yolla şahitliği kabul ettikleri ve bu konuda belki daha mütesahil bir yaklaşım benimsedikleridir.

Yazarın muhaddislerin yazılı belgelere, kâğıt, mürekkep, hat gibi hususiyetlere bakarak hadisin sıhhatini tespit ettiklerine dair iddiası da (s. 73) hadis ilmi açısından son derece tartışmalıdır. Zira muhaddislerin burada yapmaya çalıştıkları şey, ellerindeki nüshanın geçmişi ve otantikliği hakkında bilgi sahibi olmaya yönelik bir değerlendirmeden ibarettir. Nitekim bir hadisçi açısından nüshalara sonradan yapılan ilâveler ya da farklı hatlarla yazılmış kısımlar tek başına bir tahrif anlamı taşımayabileceği gibi, aksine bir tâdil anlamına da gelebilir. Dolayısıyla nüshanın geçmişi, yazı karakteri veya mürekkep bilgisi gibi hususlara dair bilgiler bir hadisin sıhhatinin tespitinde referans olarak benimsenmemiştir.

Bu noktada yazarın rivayetleri kabul şartları açısından iki disiplin arasında bir mukayesede bulunma iddiası da daha önce belirtildiği üzere ele aldığı döneme dair hadis ve tarih kaynaklarının usulü hakkında herhangi bir tasvir ve tespit sunmamasından ötürü meseleyi izahta yetersiz kalmaktadır. Tarihçilerin rivayet tenkidi konusunda, yazarın kendisinden öncelikle beklenen şey ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarının yaklaşımını değerlendirmesidir. Ancak yazarın böyle bir değerlendirme yapmaksızın önce Kâfiyeci, ardından da dört yüz yıl atlayarak Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) ve son olarak modern dönem tarihçilerinden Mübahat Kütükoğlu ve John Tosh gibi isimlerin tarih ilminde kaynak tenkidi ve önemine dair anlattıklarına referansla konuyu ele alması (s. 70-71, 75-76) çalışmanın genel durumu itibarıyla önemli bir hatadır. Zira ilk dönem siyer ve megâzî müelliflerinin tarih ve tarihçi tasavvurları ve bunlara yükledikleri anlam ve sorumluklar ile bir Memlük

tarihçisi olan Kâfiyecî'nin ve XX. asrın ilk yarısındaki Babanzâde'nin tarih ve tarihçi tasavvurları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Modern zamanlardaki algılama ise bambaşkadır. Bu farklılıkların göz ardı edilmesi, okuyucunun zihninde müslümanların tarih tasavvurunun başlangıçtan itibaren tekdüze ve değişmez bir mahiyet arzettiği gibi son derece yanlış bir düşüncenin oluşmasına sebep olmaktadır. Esasen yazarın kitabın birçok yerinde “muhaddisler” ya da “tarihçiler” derken hiçbir isim ve eser zikretmemesi de aynı hatalı yaklaşımın bir yansımasıdır.

Hadis ve tarih rivayetlerinin güvenilirliğinin tespiti meselesi kitabın telif amaçlarının başında gelmesine rağmen yazarın bu noktada hadis usulü ilkelere temel kriter olarak belirlemesi ve çalışmanın bütün örgüsünü bunun üzerine kurması son derece tartışmalı bir husustur. Bu durum yazarın siyer ve megâzî literatürünün ortaya çıkışını anlamada ciddi hatalar yapmasına sebep olduğu gibi iki ilim dalının muhteva ve usulüne dair sağlıklı bir mukayese yapabilmesine de engel olmuştur. Meselâ yazarın muhaddislerin “mürüvetsiz” (s. 96-98), “meçhul” (s. 98-102) ve “yalancı” (s. 102-106) diye nitelendirdikleri râvilerden tarihçilerin nakillerde buldukları, bunu da kronolojiden uzaklaşmamak ve sebep-sonuç ilişkisi kurabilmek için yaptıkları gibi tartışmalı iddialarda bulunmasının temel sebebi de budur. Oysa yazarın bu iddiasını dile getirirken öncelikli olarak yüzleşmesi gereken soru, hadisçilerin söz gelimi “yalancı” şekilde nitelendirdikleri bir râvinin mutlak olarak yalancı bir kimseye işaret edip etmediği yani hadisçiler tarafından yalancılıkla itham edilen bir râvinin bütün söylediklerinin yalan unsurlar taşıyıp taşımayacağı, böyle bir kimseden ne tür rivayetlerin alınıp alınamayacağı olmalıdır. Bu sebeple yazarın râviler üzerinden yaptığı mukayeseler (bk. s. 82-83, 106-10, 110-11, 116-17) gerçek bir mukayese özelliği taşımaktan büyük ölçüde uzaktır. Bu durum, kitabın genel yaklaşımının hadisçilerin tarihçilere göre ne kadar başarılı oldukları, ne kadar güvenilir rivayetlere sahip oldukları, asıl bilgiyi hadisçilerin taşıdıkları, tarihçilerin ise metotlarının ne kadar güvenilir olmadığı yönünde (bk. s. 76, 79, 82, 89, 91, 118) şekillenmesine sebep olmuş gibidir. Tarihçinin niçin böyle davrandığı, bu tavrının ilmî açıdan ne anlama geldiği, tarihî olayların anlaşılmasına nasıl katkı sunduğu, hadisçilerin tarihçiler karşısındaki dezavantajları gibi asıl üzerinde durulması gereken sorular ise çalışmada cevapsız bırakılmış görünmektedir. Meselâ İbn İshak'ı (ö. 151/768) senet kullanma konusunda titiz davranmamakla eleştiren yazar (s. 82) onun bu şekilde nasıl bir metin oluşturmak istediğine, niçin senetsiz rivayetleri zikretmiş olabileceğine ya da onun kaynak analizinde başka metotlar kullanıp kullanmadığına dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Diğer yandan, yazarın zayıf hadisi kategorik olarak yalan, yanlış, uydurma bilgi içeren rivayet olarak okuyucuya sunan üslûbu (meselâ s. 82, 84) tarihçilerin zayıf hadisleri çokça kullandıkları eleştirisi ile birleşince bu durum tarihçilik bir yana hadisçilik açısından da sorunlu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Nitekim uydurma rivayetten farklı olan zayıf hadislerin tarihçiler tarafından kullanılması onların yalan-yanlış şeyler aktardıkları şeklinde anlaşılmalıdır.

Muhaddislerle tarihçileri mukayese ederken yazar hadisçilere nazaran tarihçilerin rivayetleri birleştirme usulüne (*telfik*) sıkça başvurduğunu (s. 139), tarihçilerin rivayetlerin zaman ve mekânına dair hususları daha çok dikkate aldığını ve hadisçilerin bir rivayeti aktarırken bağlam bilgisini ihmal ettiğini dile getirmektedir (s. 159, 166). Yazarın birçok kimse tarafından tartışma konusu yapılan söz konusu farklılıkların sebeplerine dair herhangi bir analiz ya da açıklamada bulunmamış olması çalışma açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Dahası hadisçileri bağlam bilgisini “ihmal” etmekle suçlaması ayrı bir eleştiri konusudur. Bağlam bilgisi özellikle rivayet üzerinden bir hüküm çıkarmak için gereklidir. Muhaddisin öncelikli amacı ise hadisten hüküm çıkarmak değil rivayeti aldığı gibi nakletmek, sonraki muhaddisler içinse rivayetin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit etmektir. Hüküm çıkarmak büyük ölçüde fıkıhın alanına giren bir konudur ve fakih hadis ile tarih malzemesini birlikte dikkate alarak bir bağlam bilgisi oluşturabilir, bunu varacağı hükme bir dayanak haline getirebilir. Bu noktada yazarın muhaddislerin tarih zikretme konusunda titiz davranmadıklarını iddia edişi de (s. 293) benzer bir eleştiriyle karşılanabilir. Tarih zikretmemek muhaddisin herhangi bir ihmalinden değil, çalışma alanının mahiyet ve çerçevesinden kaynaklı doğal bir neticedir.

İlk bölümde ortaya koymaya çalıştığı teorik çerçevenin pratikteki yansımaları gösterme iddiasındaki “Hicret Rivayetlerinin Ortak Metin İnşaları ve İsnad Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı ikinci bölümde İstemi, hem sadece hadis kaynaklarındaki hem de sadece siyer ve meğâzî kaynaklarındaki rivayetleri kullanarak iki farklı hicret anlatısı ortaya koymayı amaçlamıştır. Ardından bu iki anlatıyı inşa ederken kullandığı rivayetleri isnat açısından incelemeye tâbi tutarak rivayetlerin güvenilir olup olmadıkları ve bunun sebepleri üzerinde durmuştur. “Hicret Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı üçüncü bölümde ise önceki bölümde ortaya konulan çerçeve muhteva açısından değerlendirilmiş, hicret sırasında meydana gelen her bir olay hakkındaki rivayetler arasında mukayeseler yapılarak birbirleriyle çelişen rivayetler, çelişkili görünen durumların sebepleri, hangi rivayetin niçin kabul edileceği ya da reddedileceği gibi konular ele alınmıştır.

Yazarın sadece hadis ve tarih rivayetlerini kullanarak oluşturduğu iki ayrı hicret anlatısı ve bu rivayetlerin senetlerini inceleyerek ortaya koyduğu analiz ve mukayese, tarihçilerin bazı rivayetlerinin hadisçiler tarafından niçin kullanılmadığını göstermesi bakımından çalışmanın en güçlü yanını temsil ediyor görünmektedir. Ancak daha önce de değinildiği üzere, yazarın bu inşa sürecinde rivayetleri değerlendirirken hadis usulü kriterlerini (*cerh ve tâdil*) benimsemesi, hangi tarafın rivayetlerinin daha makbul olduğunu zaten büyük ölçüde baştan kabul ettiğini de beraberinde getirmiştir. Çünkü hadisçiler zaten güvendikleri rivayetleri kendi eserlerine almışlardır. Eserlerine almadıkları fakat tarihçilerin naklettikleri rivayetler ise muhaddislerin kriterlerini karşılamadığı için bu eserlere girememiş rivayetlerdir. Diğer yandan aynı bahiste Hz. Peygamber'in Kubâ'da kaç gün kaldığına dair rivayetlerin incelenmesinde olduğu gibi farklı rivayetlerin hepsi râvileri açısından güvenilir olmasına rağmen niçin bazı rivayetlerin benimsenmemiş olabileceğine dair bir analizde bulunmaması da (s. 218-26) ayrı bir eleştiri konusudur.

Ayrıca yazarın hakkında hiçbir hadis rivayeti bulunmayan bazı konularda tarih kitaplarında yer alan birtakım rivayetlerin hadis kriteri bakımından güvenilir olabileceği gibi hadis ve siyer malzemesi arasındaki farklılığa dair sıkça dile getirdiği genellemelerin dışına çıkan birtakım tespitlerde bulunduğu noktalarda ise (s. 271) tarih rivayetlerinin de bazı durumlarda en az hadis rivayetleri kadar siyerin anlaşılmasında güvenilir kabul edilebileceğine dair bir çıkarımda bulunması beklenirdi. Aynı şekilde yazar, hicret yurdunun neresi olacağına dair rivayetlerle ilgili olarak muhaddislerin rivayetlerinin tarihçilerin rivayetlerinden daha ayrıntılı olduğu tespitini yaptığında da siyere kaynaklık açısından yeri geldiğinde hadislerin tarihî bir olayı aydınlatmada tarih kitaplarındaki rivayetlerden daha ayrıntılı bilgiler ihtiva edebileceği sonucuna varabilirdi.

Netice itibariyle hicret rivayetlerini hem râvileri hem de muhtevaları açısından karşılaştıran İstemi, bunu hadis ve tarih disiplinleri arasında metodolojik bir karşılaştırmaya vardırılmamış görünmektedir. Özellikle ilk dönem tarih ve siyer literatürüne fazla genellemeci bir üslupla yaklaşan yazar siyer ve tarih arasındaki muhteva ve usul farkını da büyük ölçüde ihmal etmiştir. Çalışmanın en önemli zaaflarından biri kabul edilebilecek bu durum, yazarın özellikle tarih ve tarihçiler konusundaki değerlendirmelerinin büyük ölçüde birincil kaynaklardan çok ikincil ve modern literatüre dayanmasından ileri gelmektedir. Bunun yanında birçok kişi ve eseri merkeze alma iddiasındaki çalışmanın, her ne kadar siyer yazımında önemli bir probleme işaret etse de, kendisini öncelemesi beklenen araştırmaların eksikliğinden kaynaklanan birtakım zaafı barındırmasının kaçınılmaz olduğu da ifade edilmelidir. Bu

noktada ilk dönem hadis ve tarih malzemesini karşılaştırmayı amaçlayan bu tarz bir eser, öncelikle siyer ve hadis ilmiyle ilgili her bir kaynak hakkında hadisçilik ya da tarihçilik merkezli çok sayıda araştırma yapılması zorunluluğunu güçlü şekilde akademik camianın dikkatine sunmaktadır.

Harun Yılmaz, Dr.Öğr. Üyesi
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCID 0000-0003-0436-7806

DOI 10.26570/isad.461145